

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Podręcznik metodyczny dla nauczycieli

Fizyka atomowa i jądrowa

---

1 Wstęp

Podręcznik, który Państwu przedstawiamy, zawiera propozycje ćwiczeń, jakie można wykonać przy użyciu e-doświadczenia "Fizyka jądrowa i atomowa". Tworząc podręcznik staraliśmy się tak dobrać ćwiczenia, aby jak najpełniej pokazywały możliwości narzędzia. Listę ćwiczeń należy uważać zatem za otwartą i można rozszerzać ją wedle potrzeb, być może zgodnie z sugestiami samych uczniów.

Niniejsze e-doświadczenie poświęcone zostało zagadnieniom związanym z fizyką atomową (widma emisyjne gazów) oraz jądrową (promieniotwórczość). Za jego pomocą będziemy mogli badać widma emisyjne wodoru oraz helu, oznaczać radioaktywność różnych substancji, czas połowicznego rozpadu, a także datować przedmioty.

Poziom trudności Zadania oznaczone gwiazdką (*) są bardziej zaawansowane od pozostałych i mogą wymagać od Ciebie dodatkowej wiedzy lub pomocy nauczyciela.

---

2 Badanie widm

Celem poniższych ćwiczeń doświadczalnych będzie poznanie podstaw dotyczących badania widm promieniowania niezerównoważonego gazów.

Ćwiczenie 1 Wyznaczanie stałej siatki dyfrakcyjnej

Cel ćwiczenia: Stała siatki będąca wielkością charakteryzującą siatkę jest zwykle podawana przez producenta w postaci nadruku na samym elemencie. Tak też jest w przypadku siatki z bieżącego ćwiczenia. Niemniej jednak uczeń będzie mógł się przekonać bezpośrednio, że wartość stałej siatki jest w istocie równa wielkości deklarowanej. W podręczniku proponujemy wykonanie ćwiczenia dla lampy helowej, a w ćwiczeniu 2 użycie lampy wodorowej. Naturalnie, można zaproponować uczniom inną kolejność lub wykonanie obu ćwiczeń dla obu lamp.

Montaż stanowiska

- ✓ Z zakładki nr 1: 'Badanie widm gazów' w 'Narzędziach' wybierz spektroskop optyczny, lampę helową, oprawę lampy spektralnej oraz siatkę dyfrakcyjną.
- ✓ Umieść lampę w oprawie oraz siatkę w uchwycie w centrum spektroskopu.
- ✓ Zmontowanemu zestawowi możesz się dokładniej przyjrzeć, używając opcji 'Pokaż stanowisko'. Z animacji możesz wyjść wciskając przycisk 'Wyjdź'.

Uwaga!

Do poprawnego wykonania ćwiczenia potrzebna jest znajomość długości fal odpowiadających prążkom w serii widzialnej helu. Przedstawiamy poniżej wartości długości dla poszczególnych kolorów prążków (w nawiasach podajemy skróty nazw kolorów, których będziemy używać poniżej):

- 706,5 nm – ciemnoczerwona (słabo widoczna; ccz),
- 667,8 nm – czerwona (cz),
- 587,7 nm – żółta (zt),
- 501,6 nm – zielona (z1),
- 492,2 nm – zielona (słabo widoczna) (z2),
- 471,3 nm – niebiesko-zielona (średnio widoczna; nz),
- 447,2 nm – niebieska (n).

Pomiary

- ✓ Włącz zasilacz lampy. Rozwiń panel boczny przyciskiem 'Pokaż panel', dzięki czemu uzyskasz widok pola widzenia lunety. W polu widzenia lunety, w jego środku, powinieneś zobaczyć jasny prążek – jest to prążek rzędu zerowego.
- ✓ Obracaj lunetę w lewą stronę (używając ramienia lunety bądź bardziej precyzyjnie – strzałek pod widokiem lunety) aż do momentu, gdy w polu widzenia zobaczysz prążek niebieski (n). Ustaw lunetę, tak aby ów prążek znalazł się w miarę możliwości dokładnie w centrum pola widzenia. Odczytaj jego położenie kątowe $\alpha_L(n)$ na skali i je zanotuj.

Uwaga!

Dzięki podziałce kątovej z noniusem, można odczytać wartość kąta z dużą dokładnością. Noniusz składa się z dwóch skal: ruchomej i nieruchomej. Aby dokonać odczytu należy sprawdzić, które z linii obu skal się pokrywają – podobnie, jak w suwmiarce. Jeżeli napotkasz problemy z użyciem noniusza, skonsultuj się z nauczycielem.

Obliczenia

- ✓ Postępuj analogicznie z prążkami innych kolorów, wymienionych w tabeli powyżej. Dostaniesz w ten sposób listę kątów: $\alpha_L(n)$, $\alpha_L(nz)$, $\alpha_L(z2)$, $\alpha_L(z1)$, $\alpha_L(zt)$, $\alpha_L(cz)$, $\alpha_L(ccz)$.
- ✓ Ustaw lunetę ponownie w położeniu centralnym.
- ✓ Przeprowadź pomiary położenia kątowych prążków, przesuując lunetę w prawo. Otrzymasz w ten sposób listę: $\alpha_P(n)$, $\alpha_P(nz)$, $\alpha_P(z2)$, $\alpha_P(z1)$, $\alpha_P(zt)$, $\alpha_P(cz)$, $\alpha_P(ccz)$.
- ✓ Dla każdego prążka możesz wyznaczyć jego średnie położenie z formuły: $\phi = 1/2(\alpha_L + \alpha_P)$ i w konsekwencji odpowiadającą takiej

wartości stałą siatki dyfrakcyjnej ze wzoru:

$$a = \frac{\lambda}{\sin \phi}, \quad (2.1)$$

gdzie λ to długość fali odpowiadająca kolorowi danego prążka.

✓ Postępując zgodnie z przepisem przedstawionym powyżej, dostaniesz w efekcie końcowym listę różnych (lecz zbliżonych) oszacowań wartości stałej siatki. Aby dostać ostateczne oszacowanie a , musisz obliczyć średnią arytmetyczną z wielkości, które uzyskałeś, tzn.

$$a = \frac{1}{n} \sum_i a_i, \quad (2.2)$$

gdzie $a(i)$ oznacza wartość stałej dla i -tego prążka, np. dla prążka zielonego $i = z$, natomiast n to liczba prążków, dla których posiadasz oszacowania stałej.

Zastanów się!

✓ Porównaj uzyskaną wartość z wartością rzeczywistą.
✓ Czy możesz zwiększyć dokładność swojego oszacowania a ? Jeśli uważasz że tak, zaproponuj odpowiedni sposób. Czy do pomiarów można użyć kolejnych prążków, tzn. drugiego (trzeciego,...) prążka niebieskiego itd.? Czy równanie (2.2) jest zawsze prawdziwe?

Ćwiczenie 2 Wyznaczanie długości fali świetlnej

Cel ćwiczenia: Bieżące ćwiczenie skupia się na pomiarach długości fali na podstawie położenia kąтового prążków. Jest w pewnym sensie ćwiczeniem odwrotnym do ćwiczenia poprzedzającego. Do wykonania ćwiczenia konieczna jest znajomość stałej siatki dyfrakcyjnej. Można zatem zaproponować uczniowi wykonanie ćwiczenia 1 w celu poznania tej wielkości. W przypadku ograniczonego czasu, można odczytać wartość stałej siatki z tablic. Patrz także uwagi do ćwiczenia 1.

Zanim przystąpisz do wykonania ćwiczenia zwróć uwagę, że do jego wykonania potrzebujesz wartości stałej siatki dyfrakcyjnej. Możesz ją wyznaczyć samodzielnie wykonując ćwiczenie poprzednie.

Montaż stanowiska ✓ Z zakładki nr 1: 'Badanie widm gazów' w 'Narzędziach' wybierz spektroskop optyczny, lampę wodorową, oprawę lampy spektralnej oraz siatkę dyfrakcyjną.
✓ Umieść lampę w oprawie oraz siatkę w uchwycie w centrum spektroskopu.
✓ Zmontowanemu zestawowi możesz się dokładniej przyjrzeć, używając opcji 'Pokaż stanowisko'. Z animacji możesz wyjść wciskając przycisk 'Wyjdź'.

Uwaga!

W widmie widzialnym wodoru występują tylko cztery długości fali^a, odpowiadające następującym kolorom: czerwony (cz), cyjan (odcien niebieskiego); c), niebieski (n) i fioletowy (f). W ćwiczeniu twoim zadaniem jest wyznaczenie tych długości, ich tablicowe wartości to odpowiednio: 410,2 nm, 434,1 nm, 486,1 nm, and 656,3 nm

^aJest to tzw. seria Balmera (patrz ramka w następnym ćwiczeniu).

Pomiary

- ✓ Włącz zasilacz lampy. Po rozwinięciu panelu bocznego, z boku ekranu, w polu widzenia lunety, w jego środku, powinieneś zobaczyć jasny prążek – jest to prążek rzędu zerowego.
- ✓ Obracaj lunetę w lewa stronę aż do momentu, gdy w polu widzenia zobaczysz prążek fioletowy (f). Ustaw lunetę, tak aby ów prążek znalazł się w miarę możliwości dokładnie w centrum pola widzenia. Odczytaj jego położenie kątowe $\alpha_L^{(1)}(f)$ na skali noniusza i je zanotuj.
- ✓ Obracaj dalej lunetę, aż natrafisz na prążek tego samego koloru. Odczytaj jego położenie kątowe $\alpha_L^{(2)}(f)$ na skali i je zanotuj.
- ✓ Postępuj tak aż do momentu, gdy dalszy obrót lunety nie będzie możliwy.
- ✓ Postępuj analogicznie z prążkami innych kolorów wymienionych w tabeli powyżej. Dostaniesz w ten sposób listę kątów: $\alpha_L^{(i)}(f)$, $\alpha_L^{(i)}(n)$, $\alpha_L^{(i)}(c)$, $\alpha_L^{(i)}(cz)$, dla każdego i , które oznacza kolejny numer prążka danego koloru. Numer prążka nazywany jest rzędem widma.
- ✓ Ustaw lunetę ponownie w położeniu centralnym.
- ✓ Przeprowadź pomiary położenia kątowych prążków przesuwając lunetę w prawo. Otrzymasz w ten sposób listę: $\alpha_P^{(i)}(f)$, $\alpha_P^{(i)}(n)$, $\alpha_P^{(i)}(c)$, $\alpha_P^{(i)}(cz)$, gdzie znaczenie indeksu i jest takie same jak powyżej.

Obliczenia

- ✓ Dla każdego prążka, dla każdego rzędu widma możesz wyznaczyć jego średnie położenie z formuły: $\phi^{(i)} = 1/2(\alpha_L^{(i)} + \alpha_P^{(i)})$ i w konsekwencji odpowiadające danemu rzędowi oszacowanie długość fali $\lambda^{(i)}$ zgodnie ze wzorem:

$$\lambda^{(i)} = \frac{a}{i \sin \phi^{(i)}}, \quad (2.3)$$

gdzie a to stała siatki dyfrakcyjnej.

- ✓ Postępując zgodnie z przepisem przedstawionym powyżej, dostaniesz w efekcie końcowym listę różnych (lecz zbliżonych) oszacowań wartości długości fali. Aby dostać ostateczne oszacowanie λ dla danego koloru, musisz obliczyć średnią arytmetyczną z wielkości, które uzyskałeś, tzn.

$$\lambda = \frac{1}{n} \sum_i \lambda^{(i)}, \quad (2.4)$$

gdzie n to liczba zmierzonych prążków danego koloru (innymi słowy

maksymalny rząd widma jaki dla danego prążka został zmierzony).

✓ Porównaj uzyskaną wartość z wartościami rzeczywistymi, które umieszczone są ramce na początku ćwiczenia. Jakie wnioski możesz wysnuć?

Zastanów się!

✓ Czy możesz zwiększyć dokładność swojego oszacowania λ ? Jeśli uważasz że tak, zaproponuj odpowiedni sposób.

Ćwiczenie 3* Wyznaczanie stałej Rydberga¹

Cel ćwiczenia: Tematyka bieżącego ćwiczenia wykracza poza program szkolny. Wykonanie można zaproponować uczniom zainteresowanym. Konieczne jest jednak uprzednie wykonanie ćwiczenia 2.

---

¹Johannes Robert Rydberg (1854–1919) — fizyk szwedzki, znany głównie z formuły (2.5).

Wzór Rydberga

Pierwiastki w fazie gazowej są źródłem promieniowania, które składa się z fal o pewnych określonych (typem pierwiastka) długościach. W przypadku atomów wodoropodobnych, tj. atomów jednoelektronowych o liczbie atomowej $Z \geq 1$ (dla wodoru $Z = 1$), długości te, λ_{mn} , można wyznaczyć z dobrym przybliżeniem z tzw. wzoru Rydberga (uogólnionego wzoru Balmera^a):

$$\frac{1}{\lambda_{mn}} = Z^2 R \left(\frac{1}{n^2} - \frac{1}{m^2} \right), \quad (2.5)$$

gdzie R to stała Rydberga, Z – liczba atomowa, n, m – liczny naturalne odpowiadające numerowi orbity elektronowej zgodnie z modelem Bohra^b, $m = n + 1, n + 2, \dots$.

W bieżącym ćwiczeniu będziemy używać tego wzoru w przekształconej postaci dla $Z = 1$ (lambda wodorowa):

$$R = \frac{n^2 m^2}{(m^2 - n^2) \lambda}. \quad (2.6)$$

Przyjmując $n = 2$, co odpowiada tzw. serii Balmera, otrzymujemy:

$$R = 4 \frac{m^2}{(m^2 - 4) \lambda}. \quad (2.7)$$

Przejściu $3 \rightarrow 2$, tj. $m = 3$, odpowiada kolor czerwony, $4 \rightarrow 2$ ($m = 4$) – cyjan, $5 \rightarrow 2$ ($m = 5$) – niebieski, $6 \rightarrow 2$ ($m = 6$) – fioletowy (por. ramka w poprzednim ćwiczeniu).

^aJohann Jakob Balmer (1825–1898) – fizyk szwajcarski, którego nazwisko kojarzone jest głównie z badaniami w dziedzinie fizyki atomowej.

^bNiels Henrik David Bohr (1885–1962) – fizyk duński, laureat nagrody Nobla w 1922 za 'badania nad strukturą atomów i promieniowania wysyłanego przez nie'; słynny jest jego spór z A. Einsteinem dotyczący podstaw mechaniki kwantowej.

- ✓ Wykonaj ćwiczenie 2, aby ustalić długości fali odpowiadające przejściom serii Balmera.
- ✓ Wstaw uzyskane oszacowania długości fali do równania (2.7), przyjmując odpowiednią wartość m . I tak na przykład: niech λ_f będzie oszacowaniem długości fali odpowiadającej prążkowi fioletowemu, dla niego, zgodnie z ramką powyżej, $m = 6$, zatem otrzymujemy oszacowanie stałej Rydberga na podstawie uzyskanych pomiarów w postaci:

$$R_f = \frac{9}{2\lambda_f}. \quad (2.8)$$

- ✓ Ostateczne oszacowanie stałej Rydberga przyjmujemy w postaci średniej arytmetycznej z wartości uzyskanych dla różnych długości

fali, tj.:

$$R = \frac{1}{4} (R_f + R_n + R_c + R_{cz}). \quad (2.9)$$

Zastanów się! ✓ Porównaj uzyskaną wartość z wartością tablicową. Czy jest ona do niej zbliżona? Czy jesteś w stanie zaproponować inny sposób pomiaru stałej Rydberga?

Gdańsk 2013